

Pražák, Richard

**Neologická hnutí a předpoklady tzv. národního obrození u Čechů,
Slováků a Maďarů z hlediska vývoje jejich vzájemných vztahů**

In: *Otázky dějin střední a východní Evropy. [I.]*. Hejl, František (editor).
Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 169-183

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120761>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RICHARD PRAŽÁK (BRNO)

NEOLOGICKÁ Hnutí A PŘEDPOKLADY TZV. NÁRODNÍHO OBROZENÍ U ČECHŮ, SLOVÁKŮ A MAĎARŮ Z HLEDISKA VÝVOJE JEJICH VZÁJEMNÝCH VZTAHŮ

Důležitost hospodářských předpokladů obrození, postupný rozklad feudálního řádu a jeho nahrazování prvky moderní industriální společnosti a novou k ní směřující ideologií, doložila v posledním čase celá řada prací, zejména práce o tzv. manufakturním období v českých zemích i na Slovensku.¹ Tyto předpoklady pomáhaly nepřímo, ale často i přímo, spoluvytvářet také širší ideologické i jazykové literární základy obrozeného procesu. Jak na to poukázal správně již např. Jean Bérenger,² lze formování těchto prvků dovodit nejen na pramenech z kulturní sféry, nýbrž i na dokumentech, týkajících se šlechtické samosprávy uherské, urbářů feudálních panství ze 17. stol. atd., jež přinesly některé novější spisy a edice.³ Na velkém bohatství dokumentárního materiálu prokázal tuto skutečnost i J. Macůrek, který poukázal též na různé projevy vědomí etnické odlišnosti mezi Maďary a Slováky v úřední korespondenci latinské, německé i české již od poloviny 17. stol., přičemž vědomí této odlišnosti ve smyslu teritoriálním je pak ještě podstatně starší.⁴ Poslední výsledky na poli studia formování feudální slovenské národnosti před národním obrozením shrnul nejvýstižněji sborník „Slováci a ich národný vývin“

¹ Srov. Arnošt Klíma, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955, a Anton Spiesz, *Manufakturne obdobie na Slovensku 1725–1825*, Bratislava 1961.

² Latin et langues vernaculaires dans la Hongrie du XVII^e siècle, *Revue historique*, tom CCXLII (1969), roč. 93, str. 15–17.

³ Zvláště E. Varga, *Úriszéki jegyzőkönyvek*, Budapest 1961; F. Maksay, *Urbáriumok XVI.–XVII. században*, Budapest 1959; R. Marsina–M. Kušík, *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II (17. storočie)*, Bratislava 1959. K tomu možno pripojiť i stať E. Fügediho, *K otázke užívania slovenského jazyka na panstvach v 17. stor.*, *Studia Slavica V*, Budapest 1959, 179–226.

⁴ Viz Josef Macůrek, *České země a Slovensko (1620–1750)*, Brno 1969, zejm. kap. IV *Projevy vědomí národní osobitosti české, slovenské a československé*, str. 69–75, a tomu odpovídající dokumenty, příl. č. 78, 178, 168 aj.

(2. doplněné vydání, Bratislava 1969) a v něm zejména studie Jána Tiben-
ského.⁵

Předpoklady národního obrození u Čechů, Slováků a Maďarů se utvářely jednak pod vlivem rozdílného vývoje českých zemí i Uher po jejich splynutí ve společném habsburském soustátí, jednak pod vlivem stejně společných snah směřujících k oslabení tohoto soustátí a k realizaci podmínek, jež by zajistily svobodnější hospodářský i duchovní rozvoj jmenovaných národů. Neologismus, chápaný v širokém smyslu slova, jako úsilí nejen po jazykové, nýbrž také všeobecně kulturní regeneraci a obnově tvůrčích duchovních sil, jež se měly stát východiskem nového formování národního politického a kulturního programu i novodobého konstituování těchto národů, pomáhaly výrazně utvářet i vzájemné vztahy těchto národů již dávno před koncem 18. a začátkem 19. století.

Ani pobělohorské období neuzavřelo zcela možnost hlubšího styku mezi násilně rekatolizovanými českými zeměmi a nábožensky svobodnějšími Uhrami. Existovala zde čilá výměna kulturních hodnot, která se projevila i v poměrně hojných stycích českých a uherských nekatolíků. Je dobře známo, za co vděčí pobělohorská česká literatura Slovensku, které ji rozvíjelo jednak z vlastních domácích tradic, a dále poskytl útulek četným českým exulantům a umožnilo jim jejich literární činnost. Působilo to podnětně na obě strany, jak vidno např. na prešovské škole stoupcenců Jana Ámose Komenského, který svým vlivem v Šarišském Potoku zasáhl významně i do rozvoje maďarské filosofie a pedagogiky,⁶ anebo na slovenských předbělohorských základech české evangelické tvorby doby obrozenské.⁷ Svědčí o tom např. rovněž výskyt českých studentů na uherských protestantských školách, podíl českých nekatolíků na životě uherských protestantských škol a církví (kromě J. A. Komenského je tu i významná postava českého biskupa uherských reformovaných Jana Valesia z první poloviny 18. století),⁸ a významný je také jindřichohradecký i pražský pobyt Ference Rákócziho II. a jeho provolání k českým stavům atd.⁹ Zapomínat nelze ani na souvislosti starší, např. na významné Slováky na Karlově universitě před Bílou horou, Vavřince Benediktího z Nudožer, Jessenia, Fradelia aj., jejichž dědictví bylo živé nejen v protestantské české kultuře pobělohorské, ale stalo se znovu aktuálním i za obrození

⁵ Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrozením, Slováci a ich národný vývin, 2. vyd., Bratislava 1969, 92–113.

⁶ Srov. *František Karšai*, Stúpenci J. A. Komenského v politických a školských dejinách Prešova, Bratislava 1965 a Jan Á. Komenský a Slovensko, Bratislava 1970; *Endre Kovács*, Comenius Magyarországon, Budapest 1962 aj. O působení Komenského v Šarišském Potoku v letech 1650–1654 existuje bohatá literatura; naposledy srov. *Milada Blekastad*, Comenius, Oslo–Praha 1969, 482–517.

⁷ K tomu srov. zvl. *Jan Blahoslav Čapek*, Československá literatura toleranční I–II, Praha 1933.

⁸ O Valesiovi srov. blíže práce *Gézy Kúra*, Cseh-magyar református történeti kapcsolatok, Komárom 1937, 31–42, a Z komáromi református egyházmegyé, Komárom 1936, 217–229, a *Ferdinanda Hrejsy*, Z česko-maďarských styků před tolerancí (Réca a Valesius), Český bratr 1937, 156–159.

⁹ Srov. *Osvald Machatka*, České země a povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách, ČMM 1955, 275–276, a *Endre Angyal*, Česko-maďarské a slovensko-maďarské styky v době baroka, sb. Dějiny a národy, Praha 1965, 69. Viz též *Sándor Márki*, II. Rákóczi Ferenc, Budapest 1907, I, 94–107.

(tak např. Benediktioho systém české časoměrné prosodie oživil Palacký a Šafařík, první česká systematická gramatika Benediktioho byla v mnohém vzorem i Dobrovskému).¹⁰

Rovněž styky českých a uherských katolíků byly velmi bohaté a je škoda, že jim až dosud byla věnována tak malá pozornost. Řada maďarských i slovenských studentů studovala na univerzitách v Praze a Olomouci i na českých a moravských gymnasiích. Zvláštní kapitolu by si zasluhovaly styky zakladatele trnavské university arcibiskupa Petra Pázmánye s českými zeměmi (Pázmány studoval v jezuitské koleji v Brně a řadu svých děl vydal v Praze, kde byl také r. 1616 vysvěcen na biskupa) a četné překlady českých barokních děl do maďarštiny a maďarských do češtiny. Z maďarských překladatelů české katolické literatury vynikl v první polovině 17. století Venczel Tesseni. Z děl maďarských katolických teologů byla v 18. století překládána do češtiny například díla Istvána Tarnóczyho a Andráse Illése.¹¹ V druhé polovině 17. stol. vyšly v Praze četné latinské spisy Jánose Nádasiho a Gábora Hevenesiho. Hevenesi je spolu s Kaprinaiem počítán k zakladatelům historické heuristiky v Uhrách. Jejich rukopisná sbírka v budapeštské Universitní knihovně obsahuje i četné prameny k českým dějinám a k česko-uherským vztahům ve 13. až 17. století.¹² České duchovní tradice pomáhali šířit v uherském prostředí i někteří profesori trnavské university, jako např. někdejší profesor Karlovy university v Praze, filosof Gábor Kápi, zanícený ctitel Karla IV.¹³ Také v jezuitské školské dramatičce v Trnavě se v druhé třetině 18. století výrazně uplatnily i náměty z českých dějin. Od tohoto latinského podání byl pak jen krůček k slovenské recepci české barokní spisby a tradice; z důležitých faktů tu možno připomenout kromě slovenského kultu Jana Nepomuckého např. vliv Kadlinského Zdoroslavička na Hugolína Gavloviče.¹⁴

Také obrozenský národně sjednocovací proces konfesionálně rozděleného slovenského národního hnutí byl připravován mimo jiné i vlivem českých faktorů již v době pobělohorské. Vliv českých i moravskoslezských duchovních písní je např. velmi zřetelný v nejznámějších kancionálech té doby, protestantském kancionále Jiřího Třanovského *Cythara sanctorum* (1635–1636) a katolickém kancionále Benedikta Szöllösiho *Cantus catholici* (1. vyd. 1655, 2. vyd. 1700), z jehož 297 písní je většina českého původu.¹⁵ Nejen Třanovského *Odae sacrae* — o nichž se zmiňuje Jaroslav Ludvíkov-

¹⁰ Srov. Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie, Bratislava 1961, 105–106. Na Nudožerského navazoval Dobrovský zejména při stanovení skloňovacích typů, jež Nudožerský děлил jako první již také podle rodu. Viz k tomu *Jarmila Višková—Jiří Sirotek*, Zpracování českého tvarosloví u Dobrovského, sb. Josef Dobrovský 1753–1953, Praha 1953, 189–190.

¹¹ Viz *Endre Angyal*, *Magyarok és csehek*, sb. *Magyarország és Keleteurópa*, Budapest 1947, 89–92. Srov. k tomu rovněž jeho knihu *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961.

¹² Viz *Josef Macúrek*, Bohemika v budapeštských archívech a její význam pro české dějiny, zvláštní otisk z *Věstníku České akademie věd a umění*, 59, 1959, 18.

¹³ Srov. *Endre Angyal*, Česko-maďarské a slovensko-maďarské styky v době baroka, sb. *Dějiny a národy*, Praha 1965, 59.

¹⁴ *Albert Pražák*, *Dějiny slovenské literatury*, Praha 1950, 282, 286, 295.

¹⁵ Viz *Rudo Brtáň*, *Z problematiky slovenského baroka*, sb. *O barokní kultuře*, Brno 1968, 100.

ský¹⁶ – nýbrž také oba tyto kancionály svědčí „o bytostném přibuzenství protestantského a katolického baroka“, na něž upozornil před lety v souvislosti s J. A. Komenským již F. X. Šalda a k němuž se dnes hlásí celá řada badatelů od Tschizewského po Škarku.¹⁷ Třanovský i Szöllösi čerpali hojně z katolických kancionálů olomoucké školy z počátku 17. století (kancionálů Jana Rozenpluta ze Švarcenbachu a Jiříka Hlohovského) a Szöllösi naopak mnohé přejímá z Tranoscia a má ve svém zpěvníku skoro šestinu písní evangelického původu.¹⁸ Podobně se utvářel v období baroka i zápas sylabismu a časomíry, když Rosovu barokní terminologii z Čechořečnosti (1672) přejímá jak protestant Pavel Doležal v díle Grammatica Slavico-Bohemica (1746), tak katolík Anton Bernolák ve spise Grammatica slavica (1790), stojící na straně časomíry.¹⁹

Z hlediska širších česko-uherských i česko-maďarských vztahů zasluhuje zvláštní pozornosti dílo Bohuslava Balbína, který se ve svých pracích (zejména v Epitome historica rerum Bohemicarum a v Historia de ducibus ac regibus Bohemiae) opíral ve velké míře o uherské humanisty, pozdní i rané, o Forgáche, Istvánffyho, Duditha i Bonfiniho. Stavěl se často proti jednostrannému maďarofilskému stanovisku Bonfiniho, avšak jeho polemika zůstávala na objektivní půdě, nedoznala ještě nacionalistického zabarvení 19. století. Balbín si byl vždy vědom úzké spojitosti českých a uherských dějin, a to nejen tam, kde se bezprostředně dotýkaly (boje Přemysla Otokara II. a Bély IV., doba poděbradská), ale i v případě tatarského vpádu, kuruckých povstání apod. K této všestranné znalosti jistě podstatně přispěl i osobní pobyt Balbínův v Uhrách a jeho obdiv k větší duchovní svobodě Maďarů a národnímu, vlasteneckému rázu maďarského katolicismu.

Na nutnost historické součinnosti českých zemí a Uher v boji proti tureckému nebezpečí poukazyval zvláště pražský kanovník a titulární biskup v Szendrő Jan Tomáš Pešina, v jehož díle Mars Moravicus (1677) nacházíme četné odkazy na uherské dějiny, mezi nimi i zajímavý rozbor Dózsova povstání. Ještě významnější z tohoto hlediska bylo jeho proslulé dílo na obranu Uher proti Turkům Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae, Hungaria flamma belli Turcici ardens (1663). Uherskou tematiku lze vysledovat i v řadě barokních „jarmarečních písní“ i v próze barokního období; cenná je zejména legenda o sv. Anežce, která pocházela po matce z rodu arpádovského. Jejím autorem byl člen řádu křížovníků Jan František Beckovský, jeden z nejplodnějších autorů českého baroka na přelomu 17. a 18. století. V náboženské spisbě tohoto období se zdůrazňovala ze-

¹⁶ Tři kapitoly o Třanovského latinské duchovní lyrice, sb. Jiří Třanovský, Bratislava 1936, 24–38.

¹⁷ Viz F. X. Šalda, O literárním baroku cizím i domácím, Šaldův zápisník 8, 1935 až 1936; Dmitrij Tschizewskij, Comenius' Labyrinth of the World, Harvard Slavic Studies I, 1953; Das Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens des J. A. Comenius, Wiener Slavistisches Jahrbuch 5, 1956, 59–85; Der barocke Buchtitel, Aus zwei Welten IX, 142–152; Antonín Škarka, Baroknost literárního stylu J. A. Komenského, sb. O barokní kultuře, Brno 1968, 41–52; Julie Nováková, Proč je Komenského latina barokní, tamtéž, 53–60; Heinrich Geissler, Comenius und die Sprache, Heidelberg 1959, aj.

¹⁸ Albert Pražák, l. c., 222, 255.

¹⁹ Rudo Brtáň, l. c., 102.

jména postava sv. Vojtěcha jako společného světce Čechů, Maďarů a Poláků.²⁰ Uherských dějin se dotýká na mnoha místech také Beckovského „Poselkyně starých příběhův českých“ (I. díl, Praha 1700), kde čteme např. obsírný popis Hunyadiho vítězství nad Turky v roce 1456.²¹

Česko-uherské vztahy na počátku 17. století a v období pobělohorském nelze tedy redukovat pouze na protihabsburská stavovská povstání či styky českých a uherských protestantů, ale nacházíme tu bohaté kulturní styky v nejrůznějších prostředích bez ohledu na náboženskou příslušnost a tento moment působí příznivě i na rozvoj česko-uherské vědecké spolupráce za osvícenství. Není náhodné, že na jejich počátku stojí Dobnerův liberální, konfesionálně nezaujatý výklad nepomucké otázky Prayovi v listě z 24. listopadu 1763²² a že čeští vědci Voigt a Dobner si v 70. a 80. letech 18. století dopisovali také s jedním z nejsvobodomyšlnějších maďarských učenců té doby Károlyem Koppim,²³ obdivovatelem Schlözerovým, který se hlásil k myšlenkám francouzské revoluce a byl zapleten do jakobínského spiknutí v Uhrách. Koppiho vira v právo člověka a občana a přirozené právo každého národa na svobodu dala jeho osvícenským názorům výrazný protihabsburský charakter, s nímž souvisel i jeho zájem o české dějiny, dějiny národa v habsburském celku stejně utlačovaného jako Maďarů.²⁴ Se zájmem o české dějiny se tehdy setkáváme u celé řady dalších maďarských historiků; zvláštní pozornost věnují v souvislosti s vládou Zikmundovou zejména husitství. Je to např. Benedek Virág, který ve svém díle *Magyar századok* (I–II, Budán 1808, 1816) píše poměrně příznivě o Žižkovi a husitských válkách a oceňuje zásluhu Karla Roberta o smíření Jana Lucemburského s polským králem Kazimírem a dohodu těchto tří panovníků na uherském Visegrádě z r. 1335, jedno z nejvýznamnějších svědectví česko-polsko-uherské spolupráce ve středověku.²⁵

Mikuláš Adukt Voigt, František Faustín Procházka a další věnovali od 70.–80. let 18. století značnou pozornost také otázkám česko-uherských vztahů v období humanismu, zvláště působení Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic v Uhrách na dvoře Vladislavově a činnosti podunajské literární společnosti humanistické na přelomu 15. a 16. století.²⁶ Procházka spatřo-

²⁰ Srov. *Endre Angyal*, *Magyarok és csehek*, sb. *Magyarország és Keleteurópa*, Budapest 1947, 94–95 a týž nověji ve studii *Česko-maďarské a slovensko-maďarské styky v době baroka*, sb. *Dějiny a národy*, Praha 1965, 55–70. O Balbínovi a Pešinovi psal tento autor obsírněji též v knize *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961, 116 až 128.

²¹ Viz *Jan František Beckovský*, *Poselkyně... I*, 843–845. Tohoto místa si povšiml již r. 1782 Fr. J. Vavák. Viz *Paměti Františka Josefa Vaváka z let 1770–1816*. Vydává *Jindřich Skopec*. Kniha první, část druhá (1781–1783), Praha 1908, 118.

²² Tento list uveřejnil *Josef Macárek*, *České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození*, sb. *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, 495–496.

²³ Viz dopis Mikuláše Adukta Voigta Károlyi Koppimu z Prahy 30. 5. 1774 a *Gelasia Dobnera Károlyi Koppimu z Prahy 18. 9. 1783*, oba *Piarista Közpointi Leváltár* (Ústřední piaristický archiv), Budapest, For. 0–5, Nr. 47.

²⁴ Srov. *Kálmán Benda*, *A magyar jakobinusok iratai II*, Budapest 1952, 215–216. *Životopis Koppiho napsal Ambrus Horváth*, *České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození*, sb. *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, 495–496.

²⁵ Viz *Benedek Virág*, *Magyar századok II*, Budán 1816, 112–116, 419 n.

²⁶ Viz Voigtovy recenze na Mitisovo vydání díla Hasištejnského, uveřejněné v *Neue Literatur* 1772, č. 17, 257–264, č. 20, 305–313, a v *Acta Litteraria Bohemiae et Moraviae*, vol. II, pars II, Pragae 1776, 83–118, a tamtéž, pars VI, Pragae 1783, 445–461,

val v této společnosti přímou předchůdkyni osvěcenského České společnosti nauk, vyzvedl její středoevropskou orientaci a zdůraznil nutnost navazovat na tuto orientaci i za osvěcenství, kdy se tato kulturní spolupráce malých středoevropských národů měla stát — podle Procházky — jejich hlavní oporou proti násilné germanizaci. Proto Procházka zdůrazňoval nezávislost podunajské společnosti na humanistických společnostech německých a její význam pro prohloubení kulturních svazků česko-uherských.²⁷

Kromě představitelů českých národních snah Voigta a Procházky nalézaly novohumanistické tendence ohlas také u příslušníků české lokálně patriotické šlechty, která se rovněž cítila ohrožena centralizačními a zároveň germanizačními snahami vídeňské vlády, a proto podporovala raději řečtinu a latinu než němčinu a při svém zemském vlastenectví přála i rozvoji samostatné české kultury. Její zemské vlastenectví nemělo žádný národnostní základ, ale bylo výrazem stavovských snah, konstitutovaných na zemském, teritoriálním podkladě. Chyběla jí nejen politická síla, ale i rozvinuté národní uvědomění maďarské šlechty, která na sněmu v letech 1790—1791 vypověděla boj nejen němčině, ale i latině a jejíž podpora maďarské kultuře byla mnohem rozhodnější. Z tohoto důvodu třeba chápat důraz na klasické vzdělání u první generace našich obrozenců rovněž jako součást jejich boje proti germanizačním snahám, neboť neutrální řečtina a latina neohrožovaly českou národní řeč tak jako němčina, jazyk výbojné národní menšiny opírající se o rozhodující mocenské pozice v rakouském soustátí. Lze s tím jistě spojit skutečnost, že důraz na studia řecká a římská nacházíme především u příslušníků těch rodů, které za obrození nejvíce podporovaly české národní snahy, např. u Františka Josefa Kinského, Františka Antonína Nostice, Kašpara a Františka Šternberka aj.²⁸

Ptáme-li se po příčinách zájmu o otázky česko-uherských vztahů, který u českých obrozenců vzbuzoval humanismus, dospějeme k názoru, že tu nejde při obnově kontaktů s humanistickou tradicí jen o vytvoření protivažnosti tradici reformační na straně katolické, nýbrž především o úsilí první české obrozenské generace prosazovat národní zájmy české proti německému tlaku ve spolupráci s ostatními malými národy středoevropskými, k čemuž našim obrozencům lépe vyhovoval svou širší středoevropskou orientací náš latinizující humanismus 2. poloviny 15. a počátku 16. století, než místně uzavřený humanismus český.

V podstatě z týchž důvodů se setkáváme se zájmem o náš latinský humanismus i v prostředí maďarském. Z valné části se zde tento zájem kryje s pozorností věnovanou domácím humanistům uherským. Také u Maďarů ztrácí zřetel k humanismu nádech konfesionální a stává se v první řadě

a k tomu jeho literární portrét Hasištejnského v *Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae, pars I, Pragae 1773, 13—16*, a v paralelním německém vydání *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, Theil I, Prag 1773, 16—19*.

²⁷ Srov. *František Faustín Procházka*, *Abhandlung von der gelehrten Gesellschaft an der Donau, Miscellaneen der böhmischen und mährischen Literatur, Ersten Bandes erster Theil, Prag 1784, 1—67*.

²⁸ O náklonnosti české osvěcenské šlechty ke studiím řeckým a římským v počátcích obrození srov. *Jaroslav Ludvíkovský*, *Dobrovského klasická humanita, Bratislava 1933, 23—24*, a *Karel Svoboda*, *Antika a česká vzdělanost od obrození do první světové války, Praha 1957, 13—14*.

otázkou národně politické orientace. Např. nejvýznamnější vydání děl katolického biskupa Jana Pannonia v době osvícenské vyšlo r. 1784 v Utrechtu zásluhou čelného maďarského kalvínského magnáta Sámuela Telekiho.²⁹ Pro uherskou historiografii na přelomu 18. a 19. století mělo pak velký význam i lipské vydání Bonfiniho z roku 1771, pořízené synem Matěje Béla Karlem Ondřejem Bélem.³⁰ S edicemi děl uherských humanistů, soustředěných hojně už v edici Schwandtnerově *Scriptores rerum Hungaricarum*, ze 40. let 18. století se probouzel mezi uherskými osvícenci také zájem o naše latinské humanisty, s nimiž se seznamovali i z některých pramenů českých. Významnými autoritami pro uherské osvícenské dějepisce byli čeští historikové z řádu piaristů — Mikuláš Adaukt Voigt a Gelasius Dobner, jimž věnoval ve spise *Scriptores piarum scholarum* zvláštní pozornost Elek Horányi.³¹ Důležitým zdrojem informací o českých dějinách bylo pro osvícenskou a hlavně pro romantickou maďarskou historiografii i literaturu dílo Bohuslava Balbína, které jim rovněž zprostředkovávalo znalost naší humanistické produkce. Za mnohé příklady uvedu alespoň dvoudílné drama maďarského národního dramatika Józsefa Katony o Žižkovi z r. 1813, nazvané *Žižka z Kalicha, vůdce táboritů (Ziska a calice, a táboriták vezére)*, jehož předlohou bylo mimo jiné Balbínovo zdobené husitství v Epitome historica rerum Bohemicarum, opírající se o humanistické prameny.³²

Pro vznik a rozvoj neologického hnutí u Čechů, Slováků a Maďarů mají kromě faktorů obecně kulturních a vědeckých či naopak převážně literárních velkou důležitost také další oblasti umělecké tvorby, zejména hudba a divadlo. Na přelomu 18. a 19. století tu možno zdůraznit působení českých a slovenských umělců v Uhrách, které tvoří jednu z nejzajímavějších kapitol česko-slovensko-maďarských kulturních vztahů v době vzniku tzv. národního obrození u těchto národů.³³

Charakteristickým rysem vývoje hudební a divadelní kultury v Uhrách během poslední třetiny 18. století byla plebejizace kulturních hodnot do té doby vyhrazených aristokracii. Je to doba navlády raného i rozvinutého klasicismu v hudbě, spojeného s prvky rokokového životního stylu, a zároveň doba rozkladu klasicistního ideálu, nahlodávaného stejně barokním dědictvím jako prvními projevy literárního preromantismu a sentimentalismu i vpádem lidového a měšťanského elementu do zjemnělých sfér aristokratické kultury. Klasicistně uhlazený neapolský hudební styl vystřídává drsnější a realističtější novoneapolská buffo-opera a vídeňský singšpil.

Oblast hudební a divadelní kultury nejnázorněji ukazuje složitost vý-

²⁹ Jani Pannonii poemata, quae uspiam reperiri potuerunt omnia, Utrecht 1784.

³⁰ Antonii Bonfini rerum Ungaricarum libri quadrigenta quinque, Lipsiae 1771.

³¹ Elek Horányi, *Scriptores piarum scholarum I*, Budae 1808, 660–683 (o Dobnerovi); tamtéž II, Budae 1809, 790–813 (o Voigtovi).

³² Srov. József Waldapfel, *Katona első történeti drámái, Irodalomtörténeti Közlemények XLIV*, 32–50.

³³ Viz Milan Poštoľka, *K maďarské větvi naší hudební emigrace v 18. a 19. století*, *Hudební rozhledy XII/1959*, č. 4, 150–151; Richard Pražák, *Čeští umělci v Uhrách na přelomu 18. a 19. století*, *Slovanský přehled 1969*, č. 5, 344–351; týž, *Čeští divadelní umělci na německém divadle v Budíně a v Pešti na přelomu 18. a 19. století*, sb. *Otázky divadla a filmu I*, Brno 1970, 63–78.

voje novodobých národních kultur malých národů habsburské monarchie i složitost a protikladnost rozvoje i zániku jednotlivých uměleckých směrů, tvořících páteř dobové kultury. Cesta od italských oper a francouzských komedií a baletů k představením německým, nahrazovaným v počátcích národního obrození v jednotlivých národnostních oblastech monarchie již divadlem v lidovém jazyce, je zároveň obrazem postupu plebejizace a demokratizace kultury v habsburské monarchii během 18. století až do prvních desetiletí století devatenáctého ve spojitosti s rozkladem feudálního zřízení a postupným konstituováním buržoazní společnosti. Také v Uhrách je možno sledovat tento proces velmi výrazně na přenášení dominant kulturního vývoje divadelního i hudebního od aristokratických zámeckých center do městských divadel a organizací hudebních ovládaných němčinou až po vznik národních kulturních snah. Spoluúčast českých a slovenských umělců na tomto procesu v Uhrách na přelomu 18. a 19. století byla velmi významná a zasluhuje si proto naši pozornost. Nedostatek místa nedovoluje zkoumat ji v tomto příspěvku v celé šíři, nýbrž omezíme se tu především na vztahy českých a slovenských umělců k prostřední maďarskému.

Čeští a slovenští umělci v Uhrách působili sice většinou v národně vlašném okolí vysoké aristokracie či u německých divadelních společností anebo v poněmčelých městských a církevních kruzích, avšak přesto jako příslušníci potlačovaných národů nacházeli cestu i k domácímu živlu maďarskému. Jejich sympatie získával zejména národně politický i kulturní rozmach maďarského národního hnutí v pojosefínském období. Na návrat uherské koruny do Budína složil svou symfonii op. 2 *A magyar nemzet öröme* (Radost maďarského národa, 1790) Pavel Vranický. Kantátu *Františka Tosta Aufruf an Ungarn's edle Soehne* (1796) přeložil do maďarštiny sám největší básník maďarského osvícenství, rokokově klasicistický předchůdce romantiků Mihály Vitéz Csokonai. Jiný maďarský osvícenec, básník Ferenc Verseghe, vězněný pro svou účast na jakobínském spiknutí na Špilberku, překládal do maďarštiny písně Josefa Antona Štěpána a po časopise *Magyar Múzeum* (1790) je uveřejnil i ve stati *Rövid értekezés a muzsikáról* (Krátké pojednání o hudbě, 1791) a ve svých lyrických sbírkách *Magyar Aglája* (1806) a *Magyar Hárfás* (1807). První, kdo adaptoval Štěpánovy písně do maďarštiny, byl již roku 1782 příslušník klasické triády Miklós Révai.³⁴

Hlavním přínosem českých a slovenských hudebníků maďarské národní kultuře byl však jejich podíl na vytváření novouherského hudebního slohu. Pro jeho první stádium je příznačný zvláště verbuňkový styl, k jehož předním pěstitelům náležel kromě rodáků ze stolice bratislavské Jánose Bihariho a Jánose Lavotty také Čech Antonín Čermák, působící na různých místech v Uhrách od r. 1795 až do své smrti ve Veszprému r. 1822. Spolu s Lavottou vydal Čermák *Werbungstänze für zwei Viollinen und Bass* (1810), samostatně pak *Neue ungarischen National-Melodien* (1799), *Romances hongroises pour le Piano-Forte avec un Violin* (1804), *Acht*

³⁴ Srov. *Antal Molnár*, *Csokonai és a múdal*, Budapest 1929; *Ervin Major*, *Verseghe mint dal- és zeneszerző, Irodalomtörténeti Közlemények* 1925; *týž*, *Csokonai és a magyar zene*, Budapest 1954; *Dezso Legány*, *A magyar zene krónikája*, Budapest 1962.

neue ungarischen Verbungs Trios (1815–1816) aj.³⁵ Čermák jako první využíval melodií verbuňků i v komorní hudbě; odtud vede přímá cesta ke vzniku programové svity.³⁶ Na vytváření verbuňkového stylu se podíleli svými tanečními variacemi a sonátami František Tost, František Kramář-Krommer a Jan Křtitel Vaňhal.³⁷ Verbuňky skládal také Jiří Družecký; vydal je známý bratislavský hudební pedagog Heinrich Klein.³⁸

Čeští a slovenští hudebníci prosluli i hudebními úpravami písní Kisfaludyových, Berzsenyiových a Csokonaiových v duchu raně romantického nového uherského písňového stylu. Možno tu jmenovat díla bratislavského rodáka Jána Specha či sbírku Moravana Jakuba Plachého „Dallok Kisfaludy és Berzsenyi Urak munkáiból“ z r. 1820.³⁹ Právě těmito romantizujícími hudebními úpravami svých písní působili zmínění maďarští básníci velmi výrazně na další literární vývoj ve smyslu posilování romantických prvků při nápodobě a objevování lidové tvorby a mentality. Jistý význam při vytváření předpokladů pro rozvoj romantické kultury třeba přisoudit i lidovému divadlu vídeňskému a pohádkovým i historicky motivovaným zpěvohrám s bájeslovnými náměty, jak se prosazovaly při německých a později i maďarských divadelních představeních v Uhrách. Na pešťském a budínském německém divadle vynikala v tomto směru např. hudebně dramatická tvorba českého skladatele Františka Vincence Tučka, který tu působil střídavě s vídeňským divadlem v Leopoldstadtu od r. 1802 až do své smrti v r. 1821. Lidový a pohádkový svět Tučkových oper a singspilů (Ripheus alias Rübezahl, 1802, Dämona, das kleine Höckerweibchen, 1806, Die vier Heymonskinder, 1809 aj.) tvoří nepřímou spojnici od lidové a pololidové kultury barokní ke kultuře romantické. Lesní víly a horští duchové v Tučkových hudebních báchorkách zpravidla poopravují lidskou spravedlnost vůči těm nejhudším a nejpotřebnějším. Lidové kouzlo těchto pohádkových her působilo silně ještě v počátcích romantického dramatu; v Čechách na ně navazují např. mnohé dramatické báchorky Klicperovy a Tylovy.⁴⁰

Z širšího hlediska obecně kulturního je pro formování neologického hnutí důležitá též směna základních kulturně historických směrů, jimiž byly v počátečním období tzv. národního obrození u Čechů, Slováků a Maďarů bezesporu klasicismus a romantismus. Neologismus neusiloval o položení novodobých základů národní řeči a kultury v duchovním vzduchoprázdnu, nýbrž v konkrétní obecně kulturně a historicky podmíněné situaci, a jak pro tzv. maďarskou jazykovou obnovu, tak pro literárně

³⁵ Zenei lexikon I, Budapest 1965, 431–432.

³⁶ Viz programovou svitu Čermákovu Die drohende Gefahr oder Die Vaterlandsliebe pro smyčcový kvartet z r. 1809, Hudební oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, sign. Ms. Mus. 1378. Srov. též *Ferenc Bónis*, Csermák Antal kamarazénéje, Új Zenei Szemle 1952, č. 5, 10–15.

³⁷ *Milan Poštolka*, l. c., 151.

³⁸ V lipských Allgemeine musikalische Zeitung II, č. 35, z 28. 5. 1800, 609–616.

³⁹ Srov. *Ervin Major*, Kisfaludy Sándor és a magyar zenetörténet, Muzsika I, Budapest 1929, č. 3, 7–9. Rozšířené znění vydal autor v souboru studií Fejezetek a magyar zene történetéből, Budapest 1967, 146–157.

⁴⁰ O uherském působení Františka Vincence Tučka pojednávám podrobněji ve studii Čeští divadelní umělci na německém divadle v Budíně a v Pešti na přelomu 18. a 19. století, sb. Otázky divadla a filmu I, Brno 1970, 71–76.

jazykové stoupence Jungmannovy či pro neologické snahy slovenské v druhé generaci bernolákovské a první štúrovské (s předchozími či současnými pokusy slovakizačně československými v intencích Ribaye a Tablice a později pak Šafaříka a Kollára) je typické právě vyrůstání z klasicismu a směřování k romantismu jako obecná jazykově, literárně i umělecky podložená kulturotvorná tendence neologického hnutí.

Pro posouzení vzájemných vazeb mezi klasicismem a romantismem ve spojitosti se vznikem neologismu ve střední Evropě je velmi důležitý fakt hojného užívání časoměrné prozodie v Uhrách i v českých zemích (navazující na starší tradice humanistické i barokně humanistické), a to nejenom v dílech čistě klasicistických, nýbrž také u průkopníků romantismu a stoupců neologického hnutí, kteří se pokoušejí např. u Čechů a Slováků (J. Jungmann, Fr. Palacký, P. J. Šafařík aj.) prosadit časoměrnou prozodii proti prozodii přízvučné a proti typickým představitelům klasicistické tvorby (Jan Nejedlý, Antonín Jaroslav Puchmajer, Šebestián Hněvkovský) v zájmu nových, již romantismem poznamenaných literárně funkčních představ, takže dochází k paradoxní situaci, že ideoví průkopníci romantismu jej chtějí prosadit mimo jiné i pomocí klasicisticko-antické formy, a jeho odpůrci, duchem plně srostlí s klasicismem, tuto formu odmítají či jí přisuzují pouze omezenou platnost. V prostředí rozkolísaném srážka stoupců romantismu a klasicismu či jungmannovců a nejedlovců (v českém případě), resp. neologistů a staromilců, kteréžto kategorie se samozřejmě nikde zcela nekryjí, vede k zajímavé krystalizaci, jako např. u literární východočeské družiny Zieglerovy, v níž i lidé s typicky starším klasicistickým a osvícenským východiskem jako Josef Liboslav Ziegler, Jan Alois Sudipráv Rettig a jiní, se dostávají plně na jungmannovskou platformu českého obrození přesto, že jsou spjati s českým literárním klasicismem i staršími josefínskými tendencemi. Totéž možno analogicky říci také o příslušnicích slovenské skupiny Hamuljakovy přes všechnu jejich spjatost s klasicisty typu bratislavského Palkoviče či Bohuslava Tablice.

Příklady podobného druhu by se daly najít i v literatuře maďarské, neboť také tam byli mnozí klasicisté spojeni s počátky neologického hnutí (Dávid Baróti Szabó, Miklós Révai aj.) a v ojedinělých případech se dostali na samý práh romantismu. Nemíním tu rané romantiky více či méně vycházející z klasicismu, jako byli Kölcsey či Vörösmarty, ale ty příslušníky starší osvícenské generace, kteří svými sbírkami či adaptacemi lidových písní měli již blízko k sbírání autochtonní lidové tvorby, kteroužto myšlenku uskutečnil plně až romantismus. Nejvýznamnější je v tomto směru sbírka Ádáma Horvátha Palóczyho „Ötödfélszáz énekek“ z r. 1813, která je nejcennějším dokladem nového maďarského písňového stylu, s jehož zárodky se setkáváme už v 18. století. Tento písňový styl byl součástí tzv. novouherského hudebního slohu,⁴¹ který je jedním z těch prvních výrazných projevů romantismu v maďarské kultuře, jež předcházely a do značné míry i podněcovaly romantické prvky v maďarské literatuře.

Romantismus kollárovský jako nejvýraznější jev slovenské i české lite-

⁴¹ O něm srov. zvláště *Bence Szabolcsi, A magyar zene évszázadai II*, Budapest 1961.

ratury 20. a 30. let 19. století vyrůstá z klasicismu právě tak, jako z něho vyrůstá i soudobá literatura uherská té doby, stejně tak Maďaři Mihály Vörösmarty ve svých počátcích či Dániel Berzsenyi a z valné části i Ferenc Kölcsey ve svém zenitu, jako Slovák Ján Hollý ve svých vrcholných klasicisticko-romantických eposech vlasteneckého zaměření, stojících svou vnitřní strukturou na stejné rovině jako „Útěk Zalánův“ Mihálye Vörösmartyho či „Sikulové v Sedmihradsku“ Sándora Székelye Aranyosrákosiho. Romantické podněty v klasicistickém prostředí uherském jsou dokonce o něco silnější než v prostředí českém, ve svém průměru příliš krotkém svým biedermaayerovským vlastenectvím, a proto se nelze divit osamocení zjevu Máchova v Čechách, ani pochopení, jehož se Máchovi dostalo na Slovensku, kde se ve 30. letech 19. století v kruzích liberálně demokratické inteligence stejně jako u maďarské sněmovní mládeže šířila již sociálně revoluční křesťanská vize Lammenaisova a hegelianství neproniklo jen ducha jednotlivých myslitelů, jako byli v Čechách a na Moravě třeba Augustín Smetana či František Matouš Klácel, nýbrž stalo se přímou součástí štúrovské národně buditelské ideje umocněné kollárovským romantickým humanismem. Romantický humanismus s příměsí staršího barokového dědictví je příznačný např. i pro epickou báseň Michala Godry Vešelíni na Muráni v prvním ročníku Zory⁴² s námětem přejatým od maďarského barokního básníka Istvána Gyöngyösiho, která přesto svou filosofickou koncepcí i typicky romantickým jazykovým ústrojenstvím neobyčejně připomíná Máchův Máj a stála by v tomto směru i za bližší rozbor. Je zároveň charakteristickou ukázkou toho, jak hluboce bývá romantismus někdy spojen s klasicismem a barokem. Nebývá to souvislost jen formální. Příklad Godrovy básně ukazuje, že výrazově a náladově tak typicky romantický výplod může být geneticky v mnohém svázán se starší tradicí spisovné umělecké či ještě častěji lidové či pololidové tvorby. Zmíněný již příklad Tučkových báchorek a vůbec bájně historické a pohádkové dramatiky vídeňské z konce 18. století je toho výmluvným dokladem. Právě díla tohoto druhu mají svou přechodovou dimenzí zvláštní důležitost pro poznání geneze jazykově literární neologické fáze národního obrození ve středoevropských poměrech.

Tím se dostáváme konečně i k typologii neologických snah z hlediska předmětu této studie.

Srovnáme-li některá typická neologická hnutí střední a jihovýchodní Evropy z konce 18. a prvních desetiletí 19. století, nalézáme tu pro naše srovnání dva zajímavé typy. K prvnímu náleží úsilí Bernolákovo s jeho kodifikací západoslovenského nářečí ve spisovný slovenský jazyk a představitelé sedmihradské triády (Micu-Clain, Šincai, Maior) s jejich dakorománskou teorií rumunštiny, která se stala později východiskem rumunského národně jazykového programu. Jak bernolákovci, tak stoupenci Micu-Claina a jeho druhů, vystupují s teorií osvícenského nacionalismu a s jazykově uzavřeným národním programem, v němž převažuje puristické úsilí po očistě vlastního jazyka a jeho základní kodifikaci; do popředí vystupuje u nich návaznost na lidový jazyk i starší jazykové tradice spisovné. Obohacování z cizích jazyků se děje uvážlivě, stejně jako u Micu-

⁴² 1835, str. 233–250.

Claina jde především o oprostění rumunského jazyka od slovanských prvků a zdůraznění latinsko-románských zdrojů rumunštiny, jde u Bernoláka o očistu slovenštiny od českých přímíšenin a zdůraznění její širší slovanské podstaty na rozdíl od základny čistě české, jejíž jazyková východiska Bernolák sice přijímá, avšak v jejich starší neporušenější podobě.

Druhým typem je Kazinczyho jazyková obnova maďarštiny a neologické úsilí Josefa Jungmanna a jeho druhů, které staví na jazyce spisovně sice už dávno ustáleném, vyžadujícím však v nové době již regenerace a modernizace. V popředí snah kazinczyovců a jungmannovců nestojí puristické cíle jako u sedmihradské triády, ani tendence stanovit určitý nářeční základ celonárodního spisovného jazyka jako u Bernolákovců a rovněž ne pokusy o provincionalizaci spisovného jazyka a jeho prostupování dialektismy, jak se o to pokoušeli mezi Maďary odpůrci Kazinczyho jazykové obnovy z tábora stoupenců tzv. debrecínské gramatiky a mezi Čechy částečně moravští separatisté typu Trnkova a Ziakova. Základem je tu úsilí o reglementaci jazyka v duchu vytváření dokonalé a jednoznačné spisovné normy po stránce hláskoslovné, tvaroslovné, pravopisné a stylistické, aniž tu šlo o nějaké převratné kodifikování normy nové jako v předchozích případech, nýbrž hlavně o moderní podobu již ustálených forem a zejména pak o lexikální obohacení jazyka tvorbou neologismů především přejímáním slov z příbuzných a kulturně vyspělejších jazyků.⁴³ Celková souvislost s osvícenstvím je u druhého typu již oslabena; třeba ovšem podotknout, že u kazinczyovců jde především o přervání pout ve sféře jazykové, kdežto v oblasti literární tvorby jsou kazinczyovci ještě více ovlivněni osvícenským klasicismem než čeští jungmannovci, výrazněji se již zapojující do recepce romantismu. Ideologicky jde u obou o přechod mezi osvícenstvím a národní ideologií ve smyslu rozvoje buržoazního národa, dovedený dále zřejmě také u jungmannovců.

Kromě typologického rozdílu mezi Bernolákovou kodifikací spisovné slovenštiny a neologickým českým programem Jungmannovým, stavějícím zejména na obohacování češtiny slovy z cizích jazyků slovanských i neslovanských a usilujícím o pozvednutí češtiny na takovou úroveň, na níž by byla schopna přijímat i ty nejnáročnější podněty soudobé světové lite-

⁴³ Jazykové srovnání neologické činnosti jungmannovců a kazinczyovců provedl znamenitě *Henrik Becker* v práci *Zwei Sprachanschlüsse*, Berlin—Leipzig 1948. Stručnější srovnání historické podávám v poslední kapitole své knihy *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*, Brno 1967. K poznání jazykové činnosti Josefa Jungmanna a jeho školy přispěl v duchu postulátů Pražského lingvistického kroužku *Alois Jedlička* ve studii *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a lingvistická*, Praha 1949. Ze starších prací na toto téma si podržuje metodologickou podnětnost zvláště článek *Valentina Kiparskiho*, *Über Neologismen im Tschechischen*, *Slavia* X/1931, 700 n. K Bernolákově kodifikaci spisovné slovenštiny srov. z novější literatury hlavně spis *Katariny Habovštiakové*, *Bernolákovu jazykovedné dielo*, Bratislava 1968, a k celkovému významu a činnosti první bernolákovské generace sborník *K počiatkom slovenského národného obrozenia*, Bratislava 1964. Národnému vývoji Slováků po Bernoláka a předhistorii tzv. československé otázky za obrození věnoval svou knihu *Ludwig von Gogolák*, *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes I. Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526—1790)*, München 1963. Cenná je stať *Istvána Käfera*, *K dejinám slovenskej predbernalákovskej literatúry a jazyka*, *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, *Philologica* XIV, 1962, 55—66. K rumunským snahám srov. *Dumitru Prodan*, *Supplex Libellus Valachorum*, București 1967.

ratury, je tu rozdíl generační, který spojuje Jungmanna a jeho druhy spíše s romanticky zaměřenými štúrovci i druhou generací bernolákovskou než s humanisticko-barokním a osvícensky osvětařským vlastenectvím první bernolákovské generace.

Problematika slovenského obrození a jeho sjednocování na jediném národně jazykovém programu je ovšem v tomto smyslu složitější než problematika obrození českého, kde takovýto program, vytvořený na počátku 19. století Josefem Jungmannem a jeho druhy byl přijat v podstatě kladně celou vlastenecky uvědomělou českou obcí, nehledě na specifické rozdíly mezi „nejedlovci“ a „jungmannovci“, podmíněné spíše generačně a názorově než zásadní odlišností programovou v otázce národního jazyka a jeho základní funkce ve vlastenecké české společnosti. Jinou otázkou je, že se tak stalo nikoliv pouze zásluhou pražského centra, jak se někdy přehnaně soudí, nýbrž spolupůsobením celé řady významných obrozených regionálních skupin, z nichž k nejzasloužilejším náleží severočeská Markova a východočeská Zieglerova.

Na Slovensku nacházíme kromě dvou krajních táborů, stoupců bibličtiny a bernoláčtiny, i významnou skupinu středovou, snažící se o určitý kompromis mezi češtinou a slovenštinou. Mezi slovenskými evangelíky existovala od konce 18. století vedle bibličtiny ještě jiná, světštější varianta češtiny, která na rozdíl od staré bibličtiny konfesionálního ražení, konzervující v podstatě stav staré češtiny, přijímala všechny závažné novoty obrozené češtiny, i když podléhala zároveň silnému slovakizačnímu procesu a umožňovala později i Štúrovi přejít na pozice spisovné slovenštiny, aniž musel převzít jazykové principy bernolákovců.⁴⁴ Tuto slovakizovanou češtinu, která měla rovněž u evangelíků dlouhodobou tradici, vytvářeli za obrození u Slováků hlavně stoupcí Dobrovského Leška, Ribay aj. a opírali se o ni později ve svém jazykové reformním úsilí také Kollár a Šafařík.⁴⁵

Je zajímavé, že zhruba obdobný poměr k češtině jako u slovenských evangelíků nacházíme také u slovenských katolíků, kde Anton Bernolák nechtěl sice nic vědět o češtině nové, avšak starou češtinu pokládal za východisko také pro slovenštinu, kdežto příslušníci druhé bernolákovské generace, zejména skupina Hamuljakova a k ní se přimykající Juraj Palkovič ostríhomský, se i při svém slovakizačním úsilí drželi principů jungmannovské češtiny, přičemž Hamuljak sám byl v úzkém spojení s Jungmannem a jeho přáteli.⁴⁶ Juraj Palkovič ostríhomský a Martin Hamuljak, jak dosvědčuje názorné složení Hamuljakovy knihovny či excerptní ma-

⁴⁴ Na tuto modernější slovenskou variantu češtiny upozornil poprvé roku 1965 na štúrovské konferenci v Bratislavě Rudo Brtán. Srov. o tom můj referát K problematice štúrovského bádání, *Slovanský přehled* 52, 1966, č. 1, 56.

⁴⁵ K Leškovi a Ribayovi srov. ze starší literatury *Albert Pražák*, K stykům Dobrovského se Slovenskem, čas. Bratislava III/1929, č. 3–4, 665–694, a *Ján Stanislav*, Slovenčina v diele Dobrovského, tamtéž, 792–824; z novější *Vincenc Blanár*, Ribayov *Idioticon slovacicum*, Jazykovedné štúdie IX, 1966, 93–116. O Kollárovi a Šafaříkovi psal nejzvěrubněji *Štefan Tóbiš*, Šafaříkov a Kollárov jazyk, Bratislava 1966. Z nejnovější literatury viz *Jan Novotný*, Pavel Josef Šafařík, Praha 1971, 57 n.

⁴⁶ Srov. k tomu můj článek Ke vztahu druhé bernolákovské generace a české jungmannovské inteligence za národního obrození, *Biografické štúdie* I, Martin 1970, 25 až 51, a tam citovaná literatura a prameny.

teriál Palkovičův k jeho chystanému slovníku slovanských spisovatelů, znali ve 20. letech 19. století spolu s Bohuslavem Tablicem a bratislavským Jurajem Palkovičem ze Slováků nejlépe i soudobou českou obrozenskou literaturu.⁴⁷

Vývoj česko-slovensko-maďarských vztahů v období předobrozenském a na počátku obrození přispěl významně i k formování počáteční osvícensko-neologické fáze národního obrození, již můžeme s jistými odchylkami pozorovat v všech zmíněných národů. Kromě širších společenských faktorů, jež působily na tento vývoj v rámci ekonomických poměrů i v oblasti vrchnostenské a městské správy, a na něž poukázal v poslední době nejvýrazněji Josef Macůrek,⁴⁸ rozhodující úlohy lidového činitele, bez něhož by nebylo možno postulovat ani základní jazykově literární předpoklady národního obrození, jak je s širokou slavistickou erudicí formoval svého času již Frank Wollman,⁴⁹ a jejichž lidový základ na poli česko-maďarských kulturních vztahů na počátku obrození dovodil ve své monografii o maďarské reformované inteligenci a českém obrození autor této studie,⁵⁰ třeba vyzvednout i další předpoklady ve sféře vědeckých a umělecko-kulturních vztahů, na něž se snažila poukázat tato práce. Závěry, jež z ní vyplývají, lze shrnout do těchto bodů:

1. Neologická hnutí u Čechů, Maďarů a Slováků se svými národně jazykovými a literárními postuláty byla připravována mimo jiné i kulturními, uměleckými a vědeckými vztahy těchto národů v období předobrozenském a na počátku obrozenské etapy.

2. Tyto vztahy se utvářely jak na straně katolické, tak protestantské a pomáhaly vytvářet pozdější osvícensko-neologickou nadkonfesionální jednotu v rámci českého i maďarského neologického hnutí a připravovaly v tomto směru důležité předpoklady i pro národně sjednocující hnutí slovenské, v němž docházelo k překonávání konfesionálních rozdílů pomaleji a obtížněji až průběhem celého obrozenského procesu.

3. Při poznávání předpokladů neologického hnutí nelze brát v úvahu jen otázky jazykového či literárního vývoje, ale třeba se zaměřit i na další odvětví umělecké tvorby (hudba, divadlo atd.) a věnovat zvláštní pozornost také rozvoji společenských věd (zejména konstituování základních historickoaktuálních národně politických koncepcí).

4. Při posuzování vzniku a výchozích i cílových tendencí neologického hnutí třeba mít na zřeteli také kontinuitu kulturního vývoje (otázku střídání a vzájemných vazeb jednotlivých literárních a kulturně historických směrů, jež souvisela se změnou životního stylu a celkovým společenským vývojem).

⁴⁷ Excerptní materiál Palkovičův k jeho chystanému slovníku slovanských spisovatelů se nachází v Palkovičově pozůstalosti v Martině v podobě evidenčních lístků s životopisnými a bibliografickými údaji. Tamtéž v pozůstalosti Hamuljakově (sign. 31 L 1, 31 L 8, 31 L 3, 31 L 4, 31 L 5) jsou katalogy a darovací listiny knihovny Martina Hamuljaka.

⁴⁸ České země a Slovensko (1620–1750), Brno 1969.

⁴⁹ Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů, Praha 1958.

⁵⁰ Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození, Praha 1962.

**NEOLOGICAL MOVEMENT AND THE FOREGOING CONDITIONS
OF THE SO-CALLED NATIONAL REVIVAL AMONG CZECHS,
SLOVAKS AND MAGYARS FROM THE VIEWPOINT
OF THE DEVELOPMENT OF THEIR MUTUAL RELATIONS**

The development of the Czech-Slovak-Magyar relations prior to the National Revival (17–18th cent.) and at the outset of the National Revival (threshold of the 18th and 19th cent.) contributed significantly to the formation of the early Enlightenment-Neological phase of the so-called National Revival among the Czechs and Magyars (the seventies of the 18th cent. — the twenties of the 19th cent.), as well as among the Slovaks (the eighties of the 18th cent. — the forties of the 19th cent.). The present study discusses the foregoing conditions of this process in the sphere of the scientific relations and those concerning culture in general, particularly art, and their significance as an impulse to the origin of the Neological Movement among these nations in the 17th, 18th, and early 19th centuries. The conclusions may be summed up as follows:

1. The “Neological Movement” (lexical, linguistic and cultural renaissance) among the Czechs, Magyars, and Slovaks with its national linguistic and literary postulates was prepared, apart from other factors, also by the mutual cultural, artistic, and scientific relations of these nations in the pre-Revival period (the 17th and 18th cent.) and in the beginning of the National Revival process (threshold of the 18th and 19th cent.).

2. These relations were formed both among the Roman Catholics and the Protestants and contributed towards the origin of the later Enlightenment-Neological interdenominational unity within the Czech and Magyar Neological Movement, preparing thus in this respect important conditions also for the movement of national unification of the Slovaks, in which the process of transcending the denominational differences was slower and more difficult within the progress of the Slovak National Revival (from the end of the 18th cent. to the forties of the 19th cent.).

3. When determining the foregoing conditions of the Neological Movement, we cannot consider only the problems of the linguistic or literary development, but we should take into account also other branches of artistic creation (music, the theatre, etc.), while devoting particular attention to the growth of the social sciences (notably to the establishment of the basic, historically pressing national and political conceptions).

4. When we attempt to estimate the origin as well as the starting tendencies and aims of the Neological Movement, we must not fail to pay due consideration also to the continuity of the cultural development (the question of the alternation and mutual connection of the single literary and historical trends, springing from the changes of the style of living and from the general social development).

